

ANADOLU'NUN UNUTULMUŞ BÜYÜK BİR ŞAİRİ :

SAYF AL-DİN MUHAMMED AL-FARGĀNĪ

AHMED ATEŞ

ما که اندر پایگاه فقر دستی یافتیم
کاو از ما به که کردون را فروذ آریم سر
“Fakirlik mekânında bir mevki
bulmuş olan bizler, alçağa baş
eğersek, öküz bizden iyidir.”

Sayf-i Fargānī

Anadolu Selçukluları devri Türk kültür hayatının olduğu kadar, Farsça edebiyatın da en zengin ve parlak devirlerinden birini teşkil eder. Büyük nâsir Muhammed b. Gâzî al-Malatıyavî ile eşsiz sûfî ve şair Mavlânâ, bu devir Anadolu'sundaki Farsça edebiyatın en yüksek şahikalarıdır¹. Ancak bu edebiyatı hazırlayan ve devam ettiren daha birçok şairler ve edipler vardır ki, bunların adları elde mevcut kaynaklarda geçmemekte, eserleri tesadüfler ile meydana çıkmaktadır. İşte böyle şairlerden biri Sayf al-Dîn Muhammed al-Fargānî'dir ki, *Divân*'ı sırf edebiyat bakımından, son derecede kıymetli olduğu gibi, XIV. asır başlarında Anadolu halkının ıztıraplarını cidden yüksek bir şiir ifadesi ile dile getirmesi bakımından da ayrıca dikkate değer. Şu kadar var ki, Anadolu Selçuklularının son devirlerine ait oldukça zengin denilebilecek kaynaklar bulunduğu halde², bunların hiç birinde bu şair hakkında herhangi bir kayda tesadüf edilmiyor. Daha garibi şudur ki, bu devrin en mufassal tarihini yazmış olan Karîm al-Aksarâyî diye meşhur Karîm al-Dîn Maḥmūd b. Muhammed'in 723/1323 tarihinde kaleme aldığı *Tazkira*'sinde de³ onun hakkında en küçük bir işaret yoktur. Bunun

¹ Bk. Ahmed Ateş, *Hicrî VI-VIII. / XII-XIV. asırlarda Anadolu'da Farsça eserler (Türkiyat Mecm., 1945, VII-VIII/2, 94 v.dd.)*.

² Bk. M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları (Belleten, 1943, VII, 379-521)* ve O. Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar, Ankara, 1958 (T T K. yayınlarından, seri VII, No. 32)*.

³ Neşr Osman Turan, Ankara, 1944 (*Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, seri III, No. 11*), önsöz, s. 31.

sebebi kendisinin ehemmiyetsiz bir şahsiyet olmasından ziyade, devrinin son derecede karışık olmasında aranmalıdır. Bundan başka asıl büyük kültür merkezi olan Konya'da değil, ileride görüleceği üzere, Aksaray'da yaşaması da bunda âmil olmuş olabilir.

Sayf-i Farğânî'nin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmuyorsa da, onun eseri bakımından kendimizi son derecede talihli sayabiliriz. Çünkü bu sûfi şairin *Divân*'ının, biri kendi el yazısı ile müsveddesi olmak üzere, üç nüshası mâlûmdur. Şair hakkında burada bu *Divân*'ından çıkarılabildiği kadar bilgi verilmeden önce, nüshalarını tanıtmak yerinde olacaktır. Sayf-i Farğânî *Divân*'ının kendi el yazısı ile olan nüshasını 1954 yılında asistanım ve arkadaşım Dr. Nihat Çetin ve talebelerim ile birlikte Anadolu kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalar sırasında, Kütahya'da Vahîd Paşa kütüphanesinde bulmuştuk. Bu nüshanın hususiyetleri şunlardır:

Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No. 1575.

Ortası şemseli, miklebi kopmuş, meşin bir cilt içinde, 375 varak; sarı, saman renginde ve penbe renklerde kalınca kâğıtlar; 24,5×18 (16,5×11) sm. ebadında; 15 satırlı, bazan divanîye kaçan son derecede işlek dairevi nesih; bazan, bilhassa sonlarına doğru, noktaları noksan, bütün harfler birbirleri ile birleştirilmiştir. Söz başları kırmızı mürekkeple.

İstinsah kaydı yoktur. VIII./XIV. asır. Varak 372b'de şu kayıt vardır ki, nüshanın 750 H. yılında okunduğunu, binnetice bu yıldan önce istinsah edildiği gösterir (krş. levha I):

ولما طالع عبد الضعيف هذه القصائد واللطائف استفاد منها بقدر الاستعداد وقد اخترع هناك فوائد ولطائف مما لا عين رأت ولا خطر على قلب بشر كتب في شوال . . . سنة خمسين [و] سبعمائة .

Bu yazmada çizilmiş, silinmiş, kenara ilâve edilmiş, çizilip tashih edilmiş beyitler ve parçalar sık sık görülmektedir (bk. levha I-III). Bu değiştirmelerin çokluğu gözönünde bulundurulursa, nüshanın yazıldıktan sonra müellif tarafından gözden geçirildiği ve düzeltildiği muhakkak olarak kabul edilebilir.

Baş:

بسم الله الرحمن الرحيم

آن خداوندی که عالم آن اوست جسم و جان در قبضه* فرمان اوست

Son:

قال في قصيدته التي رديفها باي

ای سلسله عشق تو اندر پام بندیت ز کیسوی تو برهر پام
این شعر اگر بدست افتد روزی کردن مکش و بنه سری بر پام

Şiirler, mutad olduğu üzere, kafiyelerine göre alfabe sırasına konulmuş değildir.

İkinci nüsha Üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır ve başlıca hususiyetleri şunlardır:

İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No. F 171.

Yeni yapılmış kırmızı meşin bir cild içinde, 368 varak. 25×17,5 (18,5×13,6) sm. ebadında; VIII./XIV. asır Anadolu eserlerinde görülen az saykallı kalın kâğıt, çift çizgi halinde kırmızı mürekkeple cedvel; 15 satırlı Anadolu neshi, kahve rengi mürekkep, söz başları kırmızı mürekkeple.

İstinsah kaydı:

تم هذه (!) ديوان من انشاء امام العالم الزاهد المتقى سيد المشايخ والمحققين مولانا سيف الملة والحق والدين ابوالخامد محمد الفرغانى نورالله روحه العزيز على يدى العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربه اللطيف محمد بن على الكاتب الاقترابي⁴ . . . بتاريخ يوم الاحد الثالث من . . . رجب . . . لسنة تسع واربعين وسبعماية الهجرية . . .

Baş ve son aynıdır.

Bu nüshada uzun şiirler ve kısılları, yâni gazel ve kaside şeklinde olanlar karışık olup, bundan önce tavsif edilen nüshada olduğu gibi, kafiyelerine göre alfabe sırasına konulmamıştır. Birçok şiirlerde mahlas beyti yoktur. 6^b, 9^b, 12^b v.b. varaklardan sonra atlamalar vardır. Bu atlama nüsha cildlenirken, varakların yerlerine konulmamasından ileri gelmiştir. Başu veya sonu bulunmayan şiirlerin noksan kısımları başka yerlerde bulunmaktadır. Meselâ 2^b'de başlayan şiirin sonu 6^a'da bulunmaktadır; bunun gibi, başu 125^b'de bulunan gazelin devamı 202^a'da bulunur, v.b.

Üçüncü nüsha ise, Topkapısarayı Müzesindedir. Varlığı bana Dr. Nihat Çetin tarafından bildirilen bu nüshanın hususiyetleri şunlardır:

Topkapısarayı Müzesi, Revan köşkü Kütüphanesi, No. 984.

Şemseli, kahverengi, meşin, yıpranmış bir cild içinde 361 varak; 22,5×18 (112×10,5) sm. ebadında, 15 satırlı, yıldız cedvel içinde, kusursuz tâlik yazı, bütün başlıklar yaldız ile; kâğıdı saman rengi, saykallı ve kalın.

İstinsah kaydı:

كتبه العبد المذنب المحتاج الى رحمة ربه الكريم الغنى محمد بدخشي الحسنى . . . فى سنة ٩٠٤
اربع وتسعمائة الهجرية

Baş ve son diğer nüshaların aynıdır.

⁴ Bu müstensih Karım al-Aksarıyî'nin *Tazkira*'sinin biri 734 H., diğeri 745 H. tarihli iki nüshasını istinsah etmiş olan şahıstır. Bk. *mezkr neşir*, metin, s. 329 ve not 2.

1^a'da, dairevî bir tezhip içinde, şu kayıt vardır:

ديوان سيف فرغانى مشتمل برىدايع معانى برسم مطالعة السلطان الاعظم . . . ابوالنصر
بايزيد خان بن محمد خان . . .

Bu kayıttan anlaşıldığı üzere, nüsha Fatih'in oğlu sultan Bayezid'in hususî kütüphanesi için yazılmıştır.

1^b'de, bu kütüphane için yazılan diğer eserlerde olduğu gibi, yıldız ve mavi zeminli bir başlık ve bunun ortasında küfî yazı ile bir besmele bulunmaktadır.

Bu nüshada şiirler, sonraki divanların mutad tertibine sokulmuştur; 1^b'de tevhid, 2^a v.d. na'tler, 7b-359^b'da alfabe sırasına konulmuş gazel ve kaside şeklindeki şiirler, 359^a'da kıta'lar, 359^b-361^b'de rubâiler vardır.

Yukarıda verilen izahlardan görüldüğü üzere, Sayf-i Farğânî'nin eseri aşağı yukarı 10.500 beyitlik şiir ihtiva eden büyük bir *Divân*'dır. Şu kadar var ki, bu eser daha çok gazel şeklindeki tasavvufî şiirler ihtiva ettiği gibi, devri ile ilgili hiciv veya nasihat yollu şiirlerinde de şahıs adı anılmadığından, müellifinin hâl tercümesine dair çok az bilgi vermektedir. Bu bilgiler şu şekilde hülâsa edilebilir:

Sayf-i Farğânî'nin tam adı *Divân*'ında geçmemektedir. Bu hususta yalnız Üniversite Kütüphanesi F171 nüshasını yazan ve ifade-sinden kendisini tanığı anlaşılan Muḥammed b. 'Alî'nin doğruluğundan şüphe edilmesine şimdilik ikmkân ve sebep bulunmayan kaydı vardır⁵. Buna göre, onun tam adı Sayf al-Dîn Abu'l-Maḥâmid Muḥammed al-Farğânî'dir. Şiirlerinde ise, lâkap veya nisbesinden alınmış olarak, Sayf⁶ veya Sayf-i Farğânî mahlasını kullanmaktadır. Nisbesinin gösterdiği gibi, kendisinin Fergane şehrinden olması lâzımdır. Onun M. XIII. yüzyıl başlarında, büyük Moğol istilâsının yarattığı karışıklık içinde, yerinden, yurdundan olan kimselerden biri olması çok muhtemeldir. Ancak o herhalde bu istilânın önünden kaçanlardan değildi. Çünkü bunlar, meselâ Mevlânâ'nın babası Sulṭân al-'Ulamâ', Faḥr al-Dîn 'Irâkî, Nacm al-Dîn Dâya v.b., VII./XIII. yüzyılın ortalarına doğru, türlü yollardan Anadolu'ya gelmişlerdi. Halbuki Sayf-i Farğânî'nin yaşadığı devre ait tesbit edilebilecek tarihler bu yüzyılın son ve VIII./XIV. yüzyılın ilk senelerine aittir. Buna nazaran o, Moğol istilâsından çok sonra, belki bu istilânın meydana getirdiği karışıklıklar sebebi ile, bilmediğimiz yollardan Anadolu'ya gelmiştir. Sayf Farğânî'nin *Divân*'ının sathî bir şekilde tetkiki onun çok geniş bir tasavvuf bilgisine sahip olduğunu

⁵ Bk. yukarıda bu nüshanın tavsifi ve levha IV.

⁶ Bk. meselâ Revan Köşkü Kütüphanesi No. 984, varak 198^b, 199^a v.s.

gösterir. Şu kadar var ki, bu bilgiyi nerede ve kimden aldığına dair de *Divân*'ında en küçük bir hâtıraya tesadüf edilmiyor.

Ne olursa olsun, Farğānî VIII./XIV. yüzyılın başlarında Konya Aksaray'ında görülmektedir. Aksaraylı yazıcı Muḥammed b. 'Alî'nin yukarıda bahsedilen kaydı bu hususta açık bir delil teşkil edebilir. Bununla birlikte daha kat'î bir delil daha bulunabilir. Bu da Kerîm al-Dîn İsmâ'îl al-Bakrî adlı bir şahıs hakkında yazılmış olan mersiye'dir. Bu şahıs bilinmiyen sebepler ile "nekes"ler dediği kimselerden yedi ay zulüm ve işkence görmüş ve bunun sonunda ölmüştür. Sayf-i Farğānî "Ey bütün himmetimi varlığının devamı için sarfettiğim, himmet tesir etmedi ve senin yokluğunu gördüm. İkinci yakındı, varlığının ayı hâdiselerin karanlığında ansızın gurup etti"⁷ diye başlayan bu mersiyesinde şöyle demektedir: "Ey kendisi Hüseyin ve Kerbelâ'sı Aksaray olan, senin Şimr'in, Yezid gibi, kötü hareketi ile meşhur oldu. Nekeslerden gördüğün bu yedi aylık zahmet ve mihnet senin ıztırabın idi, şehit düşmen senin için şifa oldu. Düşmanlarının yenilmesi ve bayrağının yeniden dikilmesi için Tanrı katına dilekçeler yollamıştık. . . Keder artıran felâketin yüzünden, ölüm gününe kadar, dostlarının şadlığı kaybolmuştur. Cismin ruh gibi gizlendi, fakat mâna gösteren yüzün göz önünden gitmiyor"⁸.

Bu beyitlerden işkencenin Aksaray'da yapıldığı ve kendisinin bunun şahidi olduğu neticesini çıkarmak herhalde uzak bir faraziye sayılmıyacaktır. Aynı mersiye'nin diğer beyitlerinden de kendisinin bu şehirde bilhassa bu Kerîm al-Dîn İsmâ'îl al-Bakrî'nin dostluk ve himayesini gördüğü anlaşılıyor⁹: "Hayatta iken benim sadık dos-

⁷ Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No. 1575, varak 72^b v.d.; Üniversite Kütüphanesi, No. F 171, varak 48^b v.d.:

ای بوذه هتم همه طول بقای تو	همت اثر نکرد و دیدم فنای تو
نزدیک عصر بود که نا که غروب کرد	اندر محاق حادثه ماه بقای تو
شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد	ای توحسین واقسرا کربلای تو
این هفت ماهه زحمت و محنت زنا کسان	رنجوری تو بود و شهادت شفای تو
ما قصه ها بحضرت حق رفع کرده ایم	از پهر کسر دشمن و نصب لوی تو
تا روز مرگ شادی دلهای دوستان	کم کشت از مصیبت انده فزای تو
جسمت چو جان نهان شده دلرا نمی رود	از پیش چشم صورت معنا نمای تو

⁹ Üniversite Kütüphanesi, No. F. 171, varak 49^b:

درزندگی تو دوست صادق بودی مرا	تا زنده ام بصدق بگویم عزای تو
لطفت بنزد خویش مرا جای داده بود	ایزد کناذ جنت فردوس جای تو

tum idin, hayatta kaldıkça, sadıkane bir şekilde mersiye ni söyleyeceğim. Lütfun bana yanında yer vermişti, Tanrı yerini Firdevs cenneti yapsın!"

Böylece Aksaray'da, hiç olmazsa bir müddet için bulunduğu tesbit edilebilen Sayf-i Farğānī, bu şehrin başka ileri gelenlerinin de yardım ve himayesini kazanmış olmalıdır. Ancak kendisi, yukarıda da kaydedildiği gibi, bir kaside şairi olmadığı için, bu şahıslar hakkında medhiyeler yazmamıştır. Bundan dolayı da *Dīvān*'ına bakarak, bu kimseleri tesbit etmek şimdilik imkânsız gibi görünmektedir.

Sayf-i Farğānī'nin yaşadığı zamana gelince, bu hususta *Dīvān*'ından bazı çok küçük kayıtlar çıkarmak imkânı vardır. Bu tarihlerin en eskisi büyük Sa'dī için yazmış olduğu iki şiiri ile tesbit edilebilir. Ancak büyük bir ihtimal ile 691 (1292) yılında ölmüş olan Sa'dī¹⁰, hayatının çok erken devirlerinden itibaren, geniş bir şöhret kazanmış idi. Öyle ki meşhur müverrih al-Fuvaṭī, *Talḥiṣ Macma' al-ādāb fī mu'cam al-alkāb* adlı eserinde, 660 (1261/1262) yılında, yani Sa'dī'nin ölümünden 31 sene önce, ondan şiirler istemiş olduğunu kaydeder¹¹. Bundan dolayı Sayf-i Farğānī'nin ona yazdığı iki şiir bize ancak müphem tarihler verebilir. Bunların birincisi şöyle başlar ve kendisinden şiirler göndermesi için müsaade istemekle nihayete erer¹²:

"Arif şeyh Şirazlı Sa'dī'ye yazdı.

"Bilmem altın çıkarılan ocağa altın, denize damla, cevher çıkan yere cevher göndermek nasıl olur? Bir gece, düşünmeden, seni öğmek için, bu kıt'ayı söyledim, gündüz göndermeği aklımdan geçirmiyordum. Sana karşı çok şevk duyduğumdan, Kevser'e kokmuş su gönderile-

¹⁰ Bk. Sa'dī Nafīsi, *Tārih-i durust-i darguzaşt-i Sa'dī* (Macallai Danişkada-i Adabiyāt-i Tahrān, 1958, VI, 82).

¹¹ Sa'dī Nafīsi, *aynı makale*, s. 64 v.d.

¹² Vahid Paşa Kütüphanesi, No. 1575, varak 74^b; Üniversite Kütüphanesi, No. F 171, varak 51^a v.d.:

کتاب الی الشیخ العارف سعدی الشیرازی

نمی دانم که چون باشد بمعن زر فرستادن
ولکن روز نمی کردم تأمل در فرستادن
که آب بارکین نتوان سوی کوثر فرستادن...
ولیکن خاک را نتوان بگردون بر فرستادن
کدانی را اجازت کن بشعر تر فرستادن

بدریا قطره آوردن بکان کوهر فرستادن
شبی بی فکر این قطعه بکفتم در ثنای تو
مرا از غایت شوق نیامد در دل این معنی
سعادت می کند سعیتی که با شیرازم اندازد
در آن حضرت کچون خاکست ز رخسار سلطانی

miyeceği aklıma gelmedi... Saadet beni Şiraz'a atmak için çalışıyor, fakat felekler üzerine toprak atılamaz. Aramızda cismanî bir yakınlık olmazsa da, bir birimize haber göndermekten bir şey eksilmez... Sultanların kuru altınlarının toprak gibi kıymetsiz olduğu o huzura bir fakirin taze (yaş) şüirler göndermesine müsaade et!"

Sayf-i Farğānī Sa'dī'ye yazdığı ikinci şiirin bâzı beyitlerinde şunları söylemektedir¹³: "Gönlüm bu bu dünyanın işinden usandı. Doğrusunu ister misin? Gönlüm ruhtan usandı. Sa'dī'yi öğmek için birkaç beyit söylemeden konuşma papağanın dili tutuldu. O otağı gök olan, yeryüzünü zapteden ve zamanı kaplayan bir güneştir... Şairliğinin bülbülü bir öttü, gül bahçesinin (*Gülistan*'ın) bütün ufuklarını kapladı... Ey ateşli şairliği incelikleri bilen akli tenkit eden büyük! Medhini anlatırken, bu "mâna"lar ifademini yolunu kesti".

Bu beyitlerden anlaşılıyor ki, ikinci şiir birincinin bir ilâvesi gibi olup, belki onunla birlikte yollanmıştır. Bundan başka burada Sa'dī'nin *Gülistan* adlı meşhur eserini yazmış olduğuna açık bir işaret vardır. Sa'dī'nin bu şiirleri nasıl karşıladığı mâlûm değildir. Ancak *Dīvān*'da bu ikinci şiirden sonra, uzun bir şiir daha vardır ki, *va lahu ayzan* başlığını taşıdığından, bunun da Sayf-i Farğānī'ye ait olması lâzım gelir. Ancak burada şöyle bir beyit vardır ki, bu şiirin başka bir şaire ait olduğunu gösterir¹⁴: "Bu muhlisi, Sayf-i Farğānī tara-

¹³ Üniversite Kütüphanesi, No. F 171, varak 52^b v.d.:

دلم از کار این جهان بکرفت	راست خواهی دل از جهان بکرفت
مدح سعدی نکفته بیی چند	طوطی* نطق را زبان بکرفت
آفتابیبست آسمان بارش	که زمین بستند وزمان بکرفت
بلبل طبع او صفیری زد	همه آفاق کلمستان بکرفت
ای بزری که طبع وقادت	خرده بر عقل خرده دان بکرفت
وقت تقریر مدحت تو مرا	این معانی ره بیان بکرفت

¹⁴ *Dīvān*, Ü. K., No. F171, varak 53^a v.d.:

سوی سیف فرغانی این مخلص خود چو دانا خطابی بنادان فرستم
İleride tercüme edilen beyitlerin metni şudur :

بجای سخن کر بتو جان فرستم	چنان دان که ریزه بکرمان فرستم
تو دلدار اهل دلی شاید از من	بدلدار صاحب دلان جان فرستم
سخن از تو و جان زمن آن به آید	که تو این فرستی ومن آن فرستم
تنی را که رنجیست راحت نمایم	دلی را که دردیست درمان فرستم
سوی سیف فرغانی این مخلص خود	چو دانا خطابی بنادان فرستم

fına cahillikle âlim gibi bir hitap göndersin". Bizce bu beytin açıkça gösterdiği gibi, bu şiir başka bir şair tarafından gönderilmiş ise, muhakkak Sa'dî tarafından gönderilmiştir. Sayf'in birinci şiirinin *firistâdan* redifli olmasına karşılık bunun *firistam* redifli olması da, bu şiirin birincisine cevap olduğunu ispat edebilir. Şairimizin değer ve itibarını göstermesi bakımından faydalı olacağı için bu son şiirin birkaç beytini buraya kaydetmek lâzımdır :

"Söz yerine sana can göndersem, öyle bil ki, Kirman'a kimyon göndermiş, tereciye tere satmış gibi olurum. Sen gönül ehlinin gönüllerine sahipsin, bana gönül sahiplerinin sahibine can göndermek düşer. Senden söz, benden can! Senin bunu, benim de onu göndermem iyi olacaktır. . . Iztıraplı vücuda rahat göstereyim, dertli gönle derman göndereyim. . . Bu muhlisi Farganeli Seyf tarafından cahillikle âlim gibi bir hitap göndersin. Ben de ona lâıyk bir şiir göndereyim diye sözü bana gönderdi isen, ordumun safında Rüstem ile savaşa gönderebileceğim bir süvari, bir kahraman yoktur. Senin himmetinle fesahat meyvesini Şahbân'a gönderecek bir dereceye geldiysem, sultanın buyruğu ile ülkeyi zaptetmiş (gibiyim), ülkenin haracını sultana göndereyim."

Bu şiirin son derecede sağlam olan üslûbu da bunun Sa'dî gibi büyük bir şairin kaleminden çıkmış olduğunu ispat eder. Ne olursa olsun, bu şiirler herhalde *Gülîstan*'ın yazılış tarihi olan 655/1257'den sonra ve Sa'dî'nin ölüm tarihi olan 691/1292'den önce yazılmış olmalıdır. Tabiidir ki, şairimiz de bu tarihlerde yaşamakta idi.

Sayf-i Fargânî *Divân*'ından bir tarih çıkarılmasına yarayabilecek diğer bir şiir İlhanlıların Anadolu nâibi ve Karîm i Aksarâyî'nin hâmisî Mucîr al-Dîn Amîrşâh'a¹⁵ hitaben yazılmış olan bir manzumdur. Bu manzume mezkûr zatın kendisine çok serkeş ve güçlü kuvvetli bir katır vermesi dolayısıyla kaleme almıştır. Belki o sıralarda çok yaşlı olduğu için, kendi ifadesine göre, deve kadar korkak olup, öküzden bile çekindiğinden, sakın bir bineğe ihtiyacı olan Fargânî, manzumesinde bu katırını pek güzel bir şekilde tasvir ettikten

که تا من سخن در خور آن فرستم	بمن کر سخن از پی آن فرستی
که با رسم اورا بمیدان فرستم	صف لشکر من ندارد سواری
که بار فصاحت بسحبان فرستم	من از همت تو چو آنجا رسیدم
خراج ولایت بسطان فرستم	بمشور سلطان ولایت گرفتم

¹⁵ Bk. Aqsarâyî, *Tazkira*, mezkûr neşir, fihrist.

sonra, Muḥr al-Dīn Amīrşāh'a onu iade ettiğini, yerine sessizlikte merkep gibi olan bir katır istediğini anlatır¹⁶. Muḥr al-Dīn Amīrşāh 701/1301—1302 yılında ölmüş olduğundan¹⁷, bu şiir bu tarihten önce söylenmiştir. Manzumede dikkati çeken bir nokta da Sayf-i Farḡānī'nin kullandığı senli-benli ifadedir. İran edebiyatında, Muḥr al-Dīn Amīrşāh gibi, Anadolu'da ilk önce sultan nâibi, sonra İlhanlıların nâibi olan bir kimse için değil, alelâde bir dosta bile bu şekilde hitap edilmez. Bundan dolayı bu şiirden Sayf-i Farḡānī'nin onunla yalnız çok samimî bir dostluk münasebeti olduğu çıkarılmamalı, belki de aralarında çok daha kuvvetli bir bağ —meselâ Muḥr al-Dīn'in Sayf'in müridi olması gibi bir bağ— olduğu istidlâl edilmelidir. Yâni bu şiire bakarak, Sayf-i Farḡānī'nin aynı zamanda son derecede nüfuzlu bir şeyh olduğu tereddütsüzce kabûl edilebilir. İleride birkaç örneği verilecek olan şiirlerinde devrinin en ileri gelen memurlarına ve hattâ Moḡol emîrlere, isimlerini açıkça yazmadan da olsa, şiddetli hicivler yazabilmesi ancak bu sayede kabil olabilirdi.

Sayf-i Farḡānī'nin devri ile alâkalı diğer bazı şiirleri Anadolu'da Moḡol istilâsından sonra halkın karşılaştığı felâketleri sayar ve zalim ve vicdansız valileri, emîrleri, maliye memurlarını ve vakıf mütevellilerini şiddetle tenkit eder. Anadolu'nun oldukça uzun bir müddet devam eden bu bedbaht ve musibetli yıllarına ait şiirlerden daha

¹⁶ Üniversite Kütüphanesi, No. F171, varak 267^b v.d. Üslûp ve mevzuu bakımından çok şayanı dikkat olan bu şiirin metni şudur:

در حق امیر مجیر الدین امیر شاه طاب مرقدہ کویذکہ استری شیموس فرستاده بوذ رد کرد
و دیگرى التماس نمود

دلدلی دیکر بزین و افسری
کم ز طاوس بپای و پری
کام او از کشوری تا کشوری
دردم از دیوار بکشاید دری
هست چون در زیر سنکی ساغری
جفته زو وز دشمن لشکری
هست در اصطبل ازین سان صفدری
در عروسی می فزایم زیوری
استری باید بخاموشی خری
این زمن بستان بمن ده بهتری
زانک در آخر بوذ زین بهتری

ای فرستاده بداعی استری
به ز شبدیزی بکامی وتکی
نام او پیک صبا شاید که هست
هر کجا یک جفته بر دیوار زد
سنک زیر دست آهن سم او
حمله زو وز کوران کله
قطع کن نان سپاهی چون ترا
کر بکوم در صفات او سخن
من شتر دلرا که ترسانم زکاو
معنی این قطعه می دانی که چیست
بهتری دارم طمع از خدمتت

¹⁷ Bk. Aḡsarāyī, *Tagkira*, metin, s. 293; önsöz, s. 37, not 4.

kat'î bir tarih çıkarmak veya hicivlerde adları zikredilmeyen kimse-lerin kim olduklarını tesbit etmek imkânsızdır. Ancak ileride daha fazla üzerinde durulacak iki şiir vardır ki, bunlardan nisbeten daha mahdut bir tarih çıkarılabilir. Bunlar da İlhanlı hükümdarlarından Gazan (metinde bir yerde Kazan da yazılmıştır) Han'a gönderilmiş olan manzum iki mektuptur ¹⁸. Bu hükümdar 694—703 (1295—1304) yıllarında hüküm sürmüş olduğu için, bu şiirler tabîî bu yıllar arasında yazılmıştır.

Nihayet, Sayf-i Farğānî'nin *Divān*'ında iki şiire yazdığı nazireler dolayısıyla açıkça bir tarih de zikredilmiştir ¹⁹: “705 (1305—1306) yılı aylarında şeyh Nacm al-Dīn-i Ardabīlî ile Şams al-Dīn Varāvunî, (aynen) bu zaifin yanına gelerek, şu iki gazele (nazire yazmamı) istediler, (bunun üzerine) söylendi...” ²⁰.

Buraya kadar verilen, izahat, ne kadar müphem olursa olsun, kat'î olarak göstermektedir ki, Sayf-i Farğānî VII./XIII. yüzyılın son yıllarında Anadolu'da, belki yalnız Aksaray'da yaşamış ve büyük bir nüfuz ve itibar kazanmış sūfî bir şairdir. Ölüm yılı hakkında ise, daha kat'î bir tarih bulmak mümkün olmuyor. Ancak XIII. yüzyılın sonundaki durumuna bakılacak olursa, o zaman çok yaşlı olduğunu kabul etmek icap eder. Bundan dolayı ölümü herhalde XIV. yüzyılın ilk çeyreği içinde olmalıdır. Ne olursa olsun Üniversite kütüphanesi,

¹⁸ Metin ve tercümelere için ileriye bakınız.

¹⁹ Üniversite Kütüphanesi, No. F171, varak 316^a v.d. Revan Köşkü Kütüphanesi, No. 984 nüshasında, şiirler kafiyelerine göre alfabe sırasına konulmak istendiği için, birinci şiir varak 136^a'da, ikincisi ise, başlığı mânasız bir hale getirilmiş bir şekilde, varak 19^b'de bulunmaktadır.

²⁰ Tanzir edilmesi istenilen şiirlerden biri, *Divān*, F117, varak 317^a v.d., şekil ve üslubu bakımından, Farsça şiirin çok eski bir örneği gibi görüldüğünden, burada aynen iktibas edilmesi yerinde olacaktır:

وغزل ثانی اینست وشاعر معلوم نه وکان میافتد که از منشآت قدماست

بیاور آنچه دل ما بیکدیگر کشدا
غلام سساقی خویشم که بامداد بکاه
چو تیغ باذه بر آهیختم از نیام قدح
چه زرچه سیم وچه خاشاک پیش مرد آن روز
خوش است مستی واز روزگار بی خبری
اکر بساغر زرین هزار باذه کشم
در نشاط آنکه کشاده تر باشد
بسرکش آنچه دم بار او بسر کشدا
مرا ز مشرق خم آفتاب بر کشدا
زمانه باید تا پیش من سپر کشدا
که از میانه سیاه آب رز کشدا
که چرخ غاشیه مست بی خبر کشدا
هنوز همت من ساغر دگر کشدا
که مست باشم و ساقی مرا بدر کشدا

بیاور آنچه دل ما بیکدیگر کشدا
غلام سساقی خویشم که بامداد بکاه
چو تیغ باذه بر آهیختم از نیام قدح
چه زرچه سیم وچه خاشاک پیش مرد آن روز
خوش است مستی واز روزگار بی خبری
اکر بساغر زرین هزار باذه کشم
در نشاط آنکه کشاده تر باشد

No. F 171 nüshası yazıldığı zaman, yani Receb 749 (Eylül-Ekim 1348)'da, hakkında ölmüş kimseler için kullanılan dualar kullanılmış olduğundan, hayata gözlerini kapamış bulunuyordu.

Sayf-i Farğānî'den şimdilik nüshaları yukarıda tavsif edilmiş olan bir *Dīvān*'ı elimizde bulunmaktadır. Bu *Dīvān*, yine tavsif sırasında kaydedildiği gibi, 10.500 kadar beyti ihtiva eder ve kaside ve gazel şeklindeki şiirler ile birkaç kıt'a ve 25 kadar rubaîden meydana gelmiştir.

Farğānî'nin gazel şeklindeki şiirleri, başka büyük sūfî şairlerin gazelleri gibi, bilhassa aşk mevzularına dairdir. *Dīvān*'ın edebî bakımından en güzel kısımlarını teşkil eden bu şiirlerde şair en çok teşbih sanatını kullanır. Fakat onun teşbihlerinde İran edebiyatında hemen hiç alışılmamış unsurlardan istifade edilmiştir. Şekil bakımından, kasidelerinde olduğu gibi, redife çok yer vermesi bazı beyitlerin kuvvet ve canlılığını azaltmaktadır. Bununla beraber üslûbu her zaman son derecede akıcıdır. Bazı şiirleri gerek kelime, gerek ifade tarzı bakımından büyük şair Hâfîz'ı (ölümü 792/1390) hatırlatmaktadır. Sayf-i Farğānî Hâfîz'dan çok eski olduğundan, ondan müteessir olduğunu düşünmeğe imkân yoktur. Buna karşılık Sayf-i Farğānî çok karışık bir devirde yaşadığından ve eseri mahdut bir çevreden dışarı çıkmamış gibi görüldüğünden, ruhunu bütün tesirlere karşı sonuna kadar açık bulunduran Hâfîz'ın²¹ da Sayf'in tesirinde kalması da düşünülemez. Herhalde her iki şair de bir üçüncü şairin, meselâ Sa'dî'nin tesirinde kalmış olmalıdır. Sayf-i Farğānî'nin yukarıda bahsedilen Sa'dî ile mektuplaşması da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Bundan başka Farğānî diğer bazı şiirlerinde de Sa'dî'yi zikrederek, ona karşı duyduğu hayranlığı anlatıyor. Nitekim bir gazelinde şöyle diyor²²: “Ey Sa'dî ben sana nazire olarak sözler, şiirler söyledim; benim seninle sohbet etmemden daha iyi ne var?”

Sayf'in *Dīvān*'ında başka şairlerden yalnız meşhur Rûdakî'nin “Möliyân ırmağının kokusu geliyor, sevgili yarin kokusu geliyor” diye başlayan şiiri için söylenmiş iki nazire vardır²³. *Dīvān*'ında

²¹ Mîrzâ Muḥammad Kazvîni, *Ba'zî tazmînâ-yi Hâfîz (Yâdigâr, Tahran, 1323 H.ş., c. I, sayı 5, s. 67 v.dd.)*.

²² Ü. K. No. F171, varak 250^b

سعدیا من بجواب تو سخنها کفتم چه ازان به که مرا با تو بوذ کفت و شنید

²³ F171, varak 79^b v.d. Bu şiir ve bunun nazireleri için bk. Nizâmî-i 'Arûzî, *Çahâr maḳâla*, neşr M. Muḥammed Ḳazvîni, Kahire-Leyden, 1910, metin s. 33 v.d.

iktibas veya intihal sayılabilecek şiirler aramak beyhudedir. Esasen kendisi de galiba bundan çok çekinmektedir. Dostlarının arzusu üzerine, yalnız ilk iki beytini hatırlıyabildikleri bir 'gazeli tamamlayınca, bunu *Dīvān*'ına aldığı zaman, bir giriş yaparak, ilk iki beytin kendisine ait olmadığını bilhassa kaydeder²⁴. Böyle bir şairin başkalarından beyitler veya şiirler alıp, kendine mal etmeyeceği meydandadır.

Fargānî'nin uzun şiirlerine, sırf bu sebepten dolayı kaside şeklinde oldukları kabûl edilebilecek olan şiirlerine gelince, bunlar çok çeşitli mevzulara dairdir. En çoğu, bekleneceği gibi, tasavvufî ve umumi mânada ahlâkî şiirlerdir²⁵. Böyle şiirlerde, galiba Anadolu'nun o zaman içinde bulunduğu felâketler sebebi ile, hemen daima bedbin bir görüş hâkimdir. Üslûbunun parlak bir örneğini teşkil eden şu şiirde de böyle bir görüş anlatılmaktadır²⁶:

“Benim ve senin için makam olan bu dünya, bak, ne karanlık bir mezbedir! Yaşayanlara azap vermek için yılan ve akrep dolu bir mezardır. Bugün içinde bulunan her canlı ölülerin hasretini çekmektedir. Öyle bir yer ki, burada kimse, vücudu rahat olarak, ruh sükûneti bulamamıştır. Burada seni harman gibi döğerler; daneyi saman karşılığında satın alsan yine pahalıdır. Uyanık olan burada yasdık bulmadı, çünkü bu ölülerin yatağıdır. Bu alçak dünya kuyruğu paça gibi olan bir koyuna benzer; kemikte gizli olan zehir bin şah öldürmüş bir zehirdir. Hastanın şifa bulmadığı dünyada, sağlam olan daima takatsizdir. Bu hapiste —daima tehli-kedesin ve bunun yeridir— kurtulman için, elin kopmuş bir ip, ayağın kırık bir merdivendir. Balı bin iğneye sebep olur, kazancı ziyan sermayesidir. Ruh ve insanlar için kıymetli olan kimse, bugün burada emniyetsiz ve zelildir; arkasında köpekler olan bir ava, insanların arkasına düşmüş bir köpeğe benzer. Her ne kadar efendi

²⁴ *Dīvān*, F171, varak 89^b.

بیت اول وثانی این غزل اختراع بزرگانست و چون بقایای آن نیست تا جماعتی دوستان
از زوایای بطون ظهوری نیافته بود و از قول کس سماع نکرده بودند مرا برآتمام آن الزام
کردند تتمیم آن لازم شد نه بیت دیگر الحاق کرده آمد از توارد خاطر و نخل و سرقه نیست
و هذا اقول . . .

²⁵ Meselâ bk. F171, varak 16^a, 62^a, 77^a, 362^b v.b.

²⁶ F171, varak 323^b v.d. Metni için bk. burada seçmeler No. 1.

kedi gibi, zalimlerin sofrası etrafında ise de, sofraya gibi ekmekle dolu olduğu halde, köpek gibi karnı doymuyor.”

Bu uzun şiirler arasında Anadolu'nun o zamanki içtimaî sıkıntı-
larını şairane bir ifade ile anlatanlar da vardır. Bunlar rüşvet alan,
dinin emirlerine o kadar ehemmiyet vermeyen kadılar ile kim olduk-
ları söylenmeyen, fakat halka zulüm yaptıkları anlaşılan kimseler,
kendini sūfî gibi gösterip, sūfîlik ile alâkası bulunmayan, haram yiye-
rek dünya işleri için dini âlet eden sūfîler ve domuz gibi rakseden
dervişler aleyhinde hicivler şeklinde yazılmıştır²⁷. Meselâ bir şiirinde
“Ey hile yapan, haram tadan ve rüşvet yiyen kadı! Dinin dinsizlik,
şiarın şeriatsızlıktır”²⁸ der. Bunun gibi, dini ihmal eden medrese
âlimleri de onun şiddetli tenkitlerinden kurtulamazlar. Meselâ bir
medrese âlimi hakkında şöyle diyor²⁹: “Ey sarık ve cübbe ile dinde
imam olan, dünyayı terket! Çünkü cübbe ve sarık din değildir.
Ey lâkabı Fulân al-Dunyâ va'l-Dîn olan, dünyanın ârisin ve din
senin adından utanmaktadır. . . Medresede araştırma ve ders tekrar-
lama din içindir, halbuki ey seçilmiş âlim, din orada öldü!”

Devletin gelirlerini elinde tutan ve bu gelirlerden âlim ve şeyh-
lere aylık veren veya vermesi icap eden kimselerden de şikâyetçidir.
Nitekim bir şiirinde şöyle demektedir³⁰: “Bir kimse bu nimet sahip-
lerinin nimetinden aylık aldımı, kedi gibi kâse yalamış, köpek gibi
murdar yemiş olur. Ey oğul, bugün bu anbardan fare gibi bir dane
yiyenin başını yılan başı gibi ezerler. . . Ey Tanrı, bu aylık geliri
çaresiz olarak yemiş olan Freganeli Seyf, şimdi tövbekârlar gibi,
günahından mağfiret diliyor”.

²⁷ Bk. meselâ F171, varak 3^a, 4^a, 64^b, 105^b, 221^b v.b.

²⁸ *Aynı yazma*, varak 3^a:

که بی دینی است دین تو وی شرعی شعار تو ایاقاضی حیلت کرحرام آشام رشوت خور

²⁹ *Aynı yazma*, varak 361^b v.d.

ترك دنیاکن که نبوذ جبه و دستار دین
ننکک دنیاپی واز نام تو بوذده عاردین
وز تو آنجا فوت شد ای عالم مختار دین

ای بدستار و بجه کشته اندر دین امام
ای لقب کشته فلان الدین والدنیا ترا
بحث و تکرار از برای دین بوذ در مدرسه

³⁰ *Aynı yazma*, varak 222^a v.d.:

همچو کر به کاسه لیسید و چوسک مردار خورد
هرکه روزی دانه چون موش ازین انبار خورد
سیف فرغانی که این ادرار از ناچار خورد

هرکمی از نعمت این منعمان ادرار خورد
همچو مارش سرهمی کوبند امروز ای پسر
یارب این ساعت چوتائب ازکنه مستغفرست

Bütün bunlar ile beraber Sayf-i Farğânî'nin en çok ve en şiddetle tenkit ettikleri halka zulüm yaparak, memleketi korku ile dolduran emîrler, hükümdar naipleri ve bunların yakınlarıdır. Farğânî bunları hicvetmekten, bazan da onlar hakkında en şiddetli kelimeleri kullanmaktan asla geri durmaz. Onun bu mevzulardaki şiirlerini, medenî cesaret bakımından, tereddütsüzce bütün İran edebiyatında eşsiz saymak lâzımdır. Çünkü bu edebiyatın hiçbir şairi devrin ileri gelenlerini onun kadar pervasızca ve aynı zamanda şiddetle hicvetmeğe cesaret edememiştir. Kendisi bu tenkitlerini bazan bir hükümdara yazdığı bir nasihat şiirinde ifade eder. Meselâ şu şiirinde, ismin zikretmediği bir hükümdara hitap ederek, onun en ileri gelen memurlarını ve hattâ akrabalarını tenkit etmektedir³¹:

“Ey hükümdar halk senin teminatın altındadır, senin emniyet veren gölgeni istiyorlar... Zamanında bulunan bu alçak zalimlerden zaman halkına zulümler gelmektedir. Senin naiplerin olan bu topluluk, ansızın gelen felâketler gibi, halkın mahvına sebep oldu. Böyle nekesler senin adamların olalıdan beri hiç kimsede sükûnet kalmadı. Kendi kazançları için seni ziyana sokan böyle kimselerden sermayeyi al!.. Hükümdarlığında seninle ortak olmuşlardır, doğru söylüyorsun, onlar senin kardeşlerindir. (Bununla beraber) parmağın gibi senden bir parça olsalar da, ellerini ülkeden çektir. Koyun kurttan nasıl zahmet görürse, Rumlular, Anadolu lular, senin köpeklerinden öyle zahmet çekiyorlar. Sofranın etrafında bulunan bu kedicikler köpek gibi ekmeğimize kastediyorlar. İnsanın ayağını köpek gibi kapmak için köpek gibi başlarını senin eşiğine koymuşlar. Kendi damaklarını tadlandırıyorlar, fakat sonunda ağzının acılığı olacaklardır... Sakın onların dillerine bakma, çünkü gönülden senin can düşmanındırlar... Memleketin köşelerinde ihtiyarlar genç devletinin duacılarıdır. İyilik isteyip, öğüt verenler, Ferganeli Seyf gibi, cennete doğru senin kılavuzlarındırlar”.

Sayf-i Farğânî bazan yeni vezir olmuş bir kimseye iyilik ve cömertlik yapmasını, seher vakitlerinde dua eden mazlumları unutmamasını, muhtaçların elinden tutmasını v.s. tavsiye ederek, yine devrinin içtimaî sefaletini gösterir³², bazan da vazifesinden atılan ve muhtaçlardan aldıkları ile büyük servet temin etmiş olan bir vezire

³¹ Aynı yazma, varak 107^b, v.d. Metni için bk. burada seçmeler, No. II.

³² Aynı yazma, varak 267^b v.d.

beddua eder³³. O emîrleri, hem büyük olanlarını da, yine isim zikretmemekle beraber, açıktan açığa hicveder. Nitekim bir şiirinde şöyle demektedir³⁴: “Katı kalbli, gevşek düşünceli, tedbirsiz emîr, ey büyük emîr, sen himmetim yanında küçüksün. Emîr, adalet ile ülkeyi cennet haline getirmezse, hurî de olsa, cehennem ehлиндendir. Ey emîr, sen kulların efendisi isen de, kulsun ve bir Tanrıdan kaçınmazsın. Hâdiselerin yayından üzerine ok tevcih edildimi, kılıç ordu-ları orada kalkanı bırakacaklardır. Senin yüzünden ülkenin konak-ları korku ile doludur, senin yüzünden dinin kaideleri bozulmaktan emin değildir. . . Yoksulların gümüşünden altın kemer yaptırıyorsun, (fakat) böyle kazançtan birçok keseler boşalacaktır. . .”

Yeni kanunlar ve nizamlar koyacağım diye memlekette haksız-lıklar yapan bir veziri tenkit ederken de, yine zulüm yapan ve halkı soyan emîrlerden bahseder³⁵: “Ey ülkede adalet kanunu koyuyorum diyen, ey buyrukları bütün kanun dışı olan, zulüm yaptın. Hırs ve tamah hastası olan bu emîrler, sağlık hastalıktan nasıl uzaksa, adalet kanunundan öyle uzaktırlar. Kılıç gibi elleri her an zulüm ayağına yapışmış, haksızlık meydanında adaletin kanını döküyorlar. Korka-rım ki, din evinin damı ansızın tabanı üzerine yıkılacaktır, çünkü adalet sütunları çok çürüdü. Bu zalimlerin devletlerinin hilâli dolun ay haline geldiğinden, günden güne artması gereken adalet ayı her gece eksiliyor. Başkaları içinde buhurdanlık gibi ihsan öd ağacını yaktılar, bu âdi insanların adalet ocağında gübre bulunmaktadır. Adalet suyu ile ihsan eli bu alçakların zulmünün kirini bir adalet sabunu ile yer yüzünden silecektir. Gerçi adalet ve dini bilmiyorsun, fakat bil ki, dinin mânası doğruluk, adaletinki iyiliktir. Devlet atlasını giydiğin için zamanında zulmünün çıplakları için süslü adalet elbisesinden yüz zırh ihsan et! Bu akreplerin zulüm yılanlarının dişlerini adalet efsunu ile sökmek için âdil bir hâkim lâzım. Ey Ferganeli Seyf, zulmün uğursuz baykuşu meydana çıktığından, adaletin uğurlu kuşu anka gibi ortadan kayboldu”.

Aynı şekilde zalim kimseleri korkutmak için, bazan dünya nimet-lerinin geçiciliğinden, ölümün herkesin boğazına tıkanacağından

³³ *Aynı yazma*, varak 360^b v.d.

³⁴ *Aynı yazma*, varak 327^b. Metni için bk. burada seçmeler, No. III.

³⁵ *Aynı yazma*, varak 222^b v.d. Metni için bk. No. IV.

bahseder. Bu mânadaki çok güzel bir şiirinin ilk beyitleri şunlardır ³⁶:

“Ölüm sizin de cihanınız üzerinden geçecektir, sizin de zamanınızın parlaklığı geçecektir. Bu mihnet baykuşu, harap etmek için, sizin de devlet evinizin üzerinden geçecektir. Günlerin neketi, son bahar rüzgârı gibi, ansızın sizin bağ ve bahçelerinizin üzerinden esecektir. Herkesin boğazına tıkanan ecel suyu sizin de ağzınıza ve boğazınıza tıkanacaktır. Ey zulüm yapmak için kılıçları mızraklar gibi uzatılmış olan sizler, sizin de mızraklarınızın sivriligi geçecektir. Âdil olanların adaletleri dünyada ebedî olarak kalmadı, sizin de zalimlerinizin adaletsizliği geçecektir. Ülkede aslanların kükremesi geçti gitti, köpeklerinizin bu hav-havı da geçecektir. Atı olanların kopardıkları toz yatıştı, eşeklerinizin nimet kazanma tozları da geçecektir!”

O zamanki Anadolu'nun acıklı halinin tam bir tablosu İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a (hüküm yılları 694—703/1295—1304) hitaben yazılmış olup, yukarıda bir münasebetle anılmış olan iki uzun şiirde verilmektedir. Anvarî'nin 548/1154 yılındaki Oğuz isyanı sebebi ile Horasan'ın içine düştüğü feci durumu anlatan ve Semerkand hakkına gönderilmiş olan kasidesine ³⁷ E. G. Browne'ın “*Horasan'ın göz yaşısı*” ³⁸ adını vermesine mukabil, bu şiirlere “*Anadolu'nun göz yaşları*” adı verilebilir. Öyle görünüyor ki, Farğânî, birinci şiiri yazarken, muhakkak Anvarî'nin kasidesini gözönünde bulunduruyordu; hiç olmazsa, bu kaside hafızasında hazır bir vaziyette idi. Çünkü her iki şiirin vezinleri ve kafiyeleri aynıdır. Bu benzerlik herhalde bir tesadüfe hamledilemez. Şiirler, edebî değer bakımından, Anvarî'nin kasidesinden hiç de aşağı görünmemektedir. Burada şu noktaya da işaret etmek gerekir ki, Farğânî, bilhassa ikinci şiirinde, Türkmenlerin anî baskınlarından da şikâyet edip, Gazan'ı Anadolu'ya gelerek, içtimaî nizamı yeniden kurmağa teşvik eder. Onun Moğol hükümdarı hakkındaki bu iyi zannı ile göçebe Türkleri beğenmemesi yerleşik ve göçebe iki ayrı içtimaî nizamın birbirlerine uymaması ile izah edilmelidir. Bu devir gibi devlet idaresinin ve asayişin tamamıyla sarsıldığı bir devirde göçebe unsurların, baskın, yağma ve her türlü tecavüzler ile, şehirlilere büyük zararlar verdirmeleri dolayısıyla,

³⁶ Varak 323^b v.d. Metni için bk. seçmeler, nr. V.

³⁷ *Kaşâ'id-i Anvarî*, Naval-Kişor, 1292, s. 167 v.dd.

³⁸ *A Literary History of Persia, II. From Firdawsî to Sa'dî*, London, 1920, s. 386 v.d.

şehirlilerin onlara karşı düşmanlık ve kin beslemeleri tabii sayılabilir. Aynı zaman ve şartlar içinde bulunan diğer Türk şairleri, bu arada meselâ Sultân Valad, göçebe Türkler hakkında Sayf-i Farğânî'den çok daha ağır ve şiddetli sözler sarfetmişlerdir³⁹. Burada kaydetmek icap eder ki, Farğânî'ye göre göçebe Türkler Anadolu'nun o zamanki bedbahtlıklarının birçok sebeplerinden ancak birini, hattâ en sonda zikrettiğine göre, ehemmiyetsiz birini teşkil etmektedir.

Sayf-i Farğânî'nin Gazan Han'a gönderdiği ve "*Anadolu'nun göz yaşları*" denilebilecek olan iki kasidesinin biri şudur⁴⁰:

"Ey saba rüzgârı, yolun bir gün Tebriz tarafına düşerse, adaletli hükümdarın dergâhına bizden haber ulaştır. Zaman hükümdarı Gazan Han'ı görürsen, söyle: —Ey bütün günleri zafer gününden daha uğurlu olan hükümdar, Cengiz Han kökü senin gibi temiz dinli bir dal meydana getirmemiştir; sultanların ülkesi senin gibi adalet yapan bir padişah görmemiştir. Sedef içindeki inci gibi, hareketlerinde insanlık, aydaki nur gibi yüzünde güzellik vardır. . .

"Ey Kısra gibi adaletli hakan, bugün Rum diyarında, Anadolu'da, Ömer'in adaleti olmadığı halde, Haccâc'ın zulmü hâkimdir. Sen müslüman oldun, halbuki müslüman olmayan hâkimler elinde o ülkede müslümanlıktan eser kalmamıştır. Ârifler yersiz ve elbisesiz, âlimler ekmezsiz ve susuz; hankah yaygısız ve çatısız, medrese damsız ve kapısız! Hem ecelin zehri mazlumlar için can şifası olmuş, hem de ciğer kanı dervişlerin ruhunun gıdası haline gelmiş. Mal sahipleri, zavallılar gibi hırka giyiyorlar, (eskiden) altın biriktirenler dilenci gibi bir lokma bir şey istiyorlar. Kıtık memleketi öyle kapladı ki, günlük azık için, kardeş kız kardeşi, oğul anneyi öldürmüş. Ciğeri yanık kimseler, yaşamaktan usanmış bir halde, aç köpekler gibi birbirlerine düşmüşler. Zalimlerin kalpleri ölmüş, zavallı mazlumlar feryad ediyorlar; ölünün inleyene kalbi hiç yanmıyor. Zalimler kan alıcılar gibi kan döküyorlar ve onların yüzünden halkın gam ve ıztırabı başını neşter gibi can damarına vuruyor. Ev yakan zalimler, iffet perdesini yırtan kâfirler müslümanların namus örtüsünü daha ne zamana kadar parçalayacaklar? Bir cihan dolusu mazlumu; zalim-

³⁹ Bk. M. Fuad Köprülü, *anılan makale (Belleten, VII, 459 v.d. ve bu sahifelerdeki notlar)*.

⁴⁰ *Aynı yazma*, varak 106^a v.d. Kaside çok uzun olduğundan —hepsi 48 beyit—, burada ancak seçme beyitler verilmiştir. Metni için bk. burada seçmeler, No. VI.

lerin cefasından ve feleğin sıcak, soğuk türlü hâdiselerinden, dudakları kurumuş, gözleri yaşlı bulursun. Bir kimse emin bir yerde oturmak isterse, mezarın karnına ve toprak yığını üzerinde lâhdin yanına girmelidir. Zamanımızda İsa'nın gökten inmesi mümkün olmadığından, Mehdi gibi beklediğimiz Gazan'ın adaletidir. . .

“Ferganeli Seyf öğüt verip, hali anlattı. Onun öğüt ve şiiri senin temiz ruhuna tesir etsin! Öğüt acı olsa da faydalıdır, (nasıl ki) şeker tuzsuz olduğu halde damağa tatlı gelir. . . Ben şair değilim ki, şah için bir kimseyi öğeyim, ancak nimet hakkı için bu kadar öğüt verdim. Nefis ve mizacın tesirine uyararak, kimsenin iyilik veya kötülüğünü söylemedim; altın veya gümüş için kimseyi öğmedim veya yermedim. Fakirlik mekânında bir mevki bulmuş olan bizler, alçağa baş eğersek, öküz bizden daha iyidir. . .”

Gazan Han'a gönderilmiş olan ikinci manzum mektup şudur ⁴¹:

“Ey saba rüzgârı, bir an ruhumla yoldaş ol, istersen şah tarafına benden bir söz götür! Cihan padişahlarının önderi ve dayanağı Kazan'a bu ülkenin perişanlığı hakkında bilgi ver! De ki, içinde yüzden fazla Firavun bulunan bu ülkede (Mısır) ekmek kıymetli (Aziz)dir, çünkü Yusuf gibi olan buğday kuyuya düşmüştür. De ki, ey varlığı memleket tahtı ile padişahlar padişahlığı mevkiini süsleyen, bu ülkede arslan, eğer ekmek için köpekler yanında tilkilik yapmıyorsa, kedi gibi fare avlıyordu. Her aç a ekmek veren ileri gelenler, kapı köpeği gibi, kemik arayıcı oldular. Bu halden dolayı emniyet ortadan o kadar kalktı ki, imkân bulursa balığın sudan korkacağından korkulur. Zulüm eli bundan sonra kısalsa da, fitne her bir taraftan ayağını uzatacaktır. Evler viranlıktan tilki yuvası oldu, şehirler padişahsızlıktan satranç tahtasının hanelerine döndü. Örümcek dokuma tezgâhı kursa, hâkimler hemen *oğabcur* ⁴² ve *tamga* vergileri isterler. Başu bozuk (*haşari*) Türkmenler her an, her bir taraftan ecel gibi şehre ansızın baskın yapıyorlar. Rum'da, Anadolu'da, İslâmiyetten isimden başka bir şey kalmamıştır; dinin kutbu sarsılmış, şeriatin desteği çürümüştür. *Abdal* Hızır Anadolu tarafına giderse, ona —ölümü mü istiyorsun?— denilmesinden korkulur. Mem-

⁴¹ Aynı yazma, varak 102^b v.d. Metni için bk. burada seçmeler, No. VII.

⁴² Ashında aynen böyle. *Kobçur* denilen vergi olabilir (bk. B. Spuler, *Iran Moğolları*, trc. Cemal Köprülü, *T.T.K* Yayınlarından, seri IV, No. 4, Ankara 1957, s. 336).

leket bütün kötü işler ile dolmuştur, iyi şeyler yoktur; kötülüğü menetmek şöyle dursun, iyiliği emreden kim? Tanrı gölgesinin gölgesi Gazan Han imdatlarına yetişmezse, halkın zerrelere gibi dağılmasından korkulur. Yardım etmezsen mevcut olan son nefes de tükenecektir; yardım edersen, talih ve zafer sana yoldaşlık edecektir. Ey güneş, şeref evine gel ve halk üzerine nur ol, zira yıldızdan ay hasıl olmuyor. Tanrı lütfundan sonra, senin gibi dahi bir padişahın başka kimse böyle bir felâkete mâni olup, onu defedemez.”

Bu çok acı şiirlerde Anadolu'nun XIV. asrın ilk yıllarındaki acıklı durumu son derecede canlı bir şiir ifadesi ile anlatan Sayf al-Din Farğânî, örneklerin herhalde açık bir şekilde ispat ettiği üzere, Farsça yazan en büyük şairler arasında yer almağa lâyık büyük bir şairdir.

SEÇMELER

I.¹

دنیا که من و ترا مقامست
بنگر که چه تیره خاکدانست

پر کرّدم و پر زمار گوری
از بهر عذاب زندگانست

هر زنده که اندروست امروز
در حسرت حال مردگانست

جائست که اندرو کسی را
بی راحت تن آنس جانست

در وی که چو خرمنت بکوبند
گر دانه بکه خری گرانست

ببذار درو نیافت بالش
کین بستر از آن خفتگانست

این دنی² دون چو گوسفندست
کش دنبه چو باجه استخوانست

زهریست هزار شاه کشته
مغزش که در استخوان نهانست

در وی که شفا نیافت رنجور
پیوسته صحیح ناتوانست

¹ Üniversite Kütüp., nr. F 171, vrk. 323 b v. d.

² در اصل : دنیای.

از بهر خلاص تودرین حبس
 کاندرا¹ خطری و جای آنست
 دست تو گسسته ریسپانیت
 پای تو شکسته نردبانست
 نوشش سبب هزار نیش است
 سوذش همه مایه زیانست
 نا ایمن و خوار در وی امروز
 آنکس که عزیز انس و جانست
 چون صید که در پیش سگانند
 چون کلب که در پی کسانست
 هر چند که خواجه ظالمان را
 همواره چو گربه گرد خوانست
 چون سگ شگمش نمی شود سیر
 با آنک چو سفیره پرزنانست²
 آنکس که چو سیف طالبش را
 دیوانه شمرد عاقل آنست

II.³

خسروا خلق در ضمان تو اند
 طالب سایه امان تو اند . . .
 ظلمها می روز بر اهل زمان
 زین عوانان که در زمان تو اند

¹ در اصل : کندر .² در اصل : بدون نقطه .³ Aynı yazma, vrk. 107 b v. d.

چون نواب هلاك خلق شدند
 این جماعت که نائبان تو اند
 هیچ کس را نماند آسایش
 تا چنین ناکسان کسان تو اند
 مایه بستان ازین چنین مردم
 کز پی سود خود زیان تو اند . . .
 با تو در ملک گشته اند شریک
 راست گوئی بر اذران تو اند
 دست ایشان ز ملک کوتاه کن
 ورچو انگشت تو ازان تو اند
 رومیان همچو گوسپند از گرگ
 همه در زحمت از سگان تو اند . . .
 همچو سگ قصد نان مادرند
 گریبگانی که گرد خوان تو اند
 کام خود میکنند شیرین لیک
 عاقبت تلخی دهان تو اند . . .
 بزبانشان نظر مکن زینهار
 که بدل دشمنان جان تو اند
 دعوی دوستی کنند ولیک
 دوستان تو دشمنان تو اند . . .
 در زوایای مملکت پیران
 داعی دولت جوان تو اند
 ناصحان همچو سیف فرغانی
 سوی فردوس رهبران تو اند

III.¹

بنزد همت من خردی ای بزرگ امیر
 امیر سخت دل سست رای بی تدبیر
 بعدل چون نکنند ملک را بهشت صفت
 اگرچه حور بوذ زاهل دوزخست امیر
 توای امیر اگرچه خواجه غلامانی
 تو بنده و ترا از خدائی نیست گزیر
 جنود تیغ آنجا سپر بنیدازند
 که بر تورا ست کنند از کمان حادثه تیر
 ز تو منازل ملکست ممثلی از خوف
 ز تو قواعد دین نیست ایمن از تعبیر...
 کمر زر کنی از سیمهای محتاجان
 بسا که کیسه تهی گردد از چنین توفیر...

IV.²

ای که اندر ملک گوئی می نهم قانون عدل
 ظلم کردی ای اشارات همه بیرون عدل
 این امیرانی که بیماران حرص اند و طمع
 همچو صحت از مرض دورند از قانون عدل
 دست چون شمشیرشان هر ساعتی در پای ظلم
 بر سر میدان بیدادی بریزد خون عدل

Aynı yazma, vrk. 327 b¹Aynı yazma, vrk. 222 b v. d. ²

زان همی ترسم که ناگه سقف برفرش اوفتد
 خانه دین را که بس باریک شد استون عدل...
 چون هلال دولت این ظالمان شد بدرتام
 هرشب نقصان پذیرد ماه روز افزون عدل
 دیگران دروی چو مجمرعود احسان سوختند
 وین احسان را همه سرکین است درکانون عدل
 آب عدل و دست احسان شویند از روی زمین
 چرک ظلم این عوانان را بیک صابون عدل
 گرچه عدل و دین نمی دانی ولی می دان که هست
 راستی معنی دین و نیکویی مضمون عدل
 اطلس دولت چو در پوشیندی احسان کن بدور
 بهر عربانان ظلمت صد زره زاکسون عدل
 حاکی عادل همی باید که دندان برکنند
 مارظلم این عقارب را بیک افسون عدل...
 سیف فرغانی چو پیدا گشت بوم شوم ظلم
 راست چون عنقا نهان شد طائر میمون عدل

V.1

هم مرگ بر جهان شما نیز بگذرد
 هم رونق زمان شما نیز بگذرد
 وین بوم محنت از پی آن تا کند خراب
 بر دولت آشیان شما نیز بگذرد

باذ خزان نکبت ایام ناگهان
 بر باغ و بوستان شما نیز بگذرد
 آب اجل که هست گلوگیر خاص و عام
 بر حلق و بر دهان شما نیز بگذرد
 ای تیغتان چونیزه ز بهرستم دراز
 این تیزی سنان شما نیز بگذرد
 چون داد عادلان بجهان در بقا نکرد
 بیداد ظالمان شما نیز بگذرد
 در مملکت چو غرّش شیران گذشت و رفت
 این عوعو سگان شما نیز بگذرد
 آنکس که اسب داشت غبارش فرونشست
 گردِ تنعم خران شما نیز بگذرد . . .

VI.¹

ای صبا گرسوی تبریز افتدت روزی گذز
 سوی درگاه شه عادل رسان از ما خبر
 پادشاه وقت غازان را اگر بینی بگو
 کای همه ایام تو میمون تر از روز ظفر
 اصل چنگیز خان نزاده چون تو فرعی پالکدین
 ملک سلطانان ندیده چون تو شاهی دادگر
 مردمی در سیرت تو همچو گوهر در صدف
 نیکوی در صورت تو همچو نور اندر قر...

کاندیرین¹ ایام ای خاقان کسری معدلت
 ظلم حجاج است اندر روم بی عدل عمر
 تو مسلمان گشته واز نا مسلمان حاکمان
 اندران کشور نمانده از مسلمانی اثر
 عارفان بی جای وجامه عالمان بی نان و آب
 خانقه بی فرش و سقف و مدرسه بی بام و در
 هم شفای جان مظلومان شده زهر اجل
 هم غذای روح درویشان شده خون جگر
 خرقه می پوشند چون مسکین خداوندان مال
 لقمه می خواهند چون سائل نگهبانان زر
 قحط ازان سان گشته مستولی که بهر قوت روز
 کشته خواهر را برادر خورده مادر را پسر
 مردم تشنه جگر از زندگانی گشته سیر
 چون سگان گرسنه افتاده اندر یکدیگر
 ظالمان مرده دل و مظلومان نوحه کنان
 هیچ دلسوزی نباشد مرده را بر نوحه گر
 ظالمان خون ریز چون فصّاد و زیشان خلق را
 خون دل سر بررگ جان می زند چون نیشتر
 هتک استار مسلمانان چنین تا کی کنند
 ظالمان خانه سوز و کافران پرده در
 از جفای ظالمان و گرم و سرد روزگار
 یک جهان مظلوم را لب خشک یابی² دیده تر

¹ در اصل : کاندیرین.

² در اصل : نابی .

اشکم گورست وپهلوی لحد بر پشت خاک
 گر کسی خواهد که اندر مأمنی سازد مقرر
 چون نزول عیسی اندر عهد ما ناممکنست
 عدل غازانست ما را همچو مهدی منتظر. . .

سیف فرغانی نصیحت کرد و حالی باز گفت
 باذ پند و شعر او در طبع پاکت کارگر
 سوذ دارد پند اگرچه اندر و تلخی بوذ
 خوش بوذ در کام اگرچه بی نمک باشد شکر

من نسیم شاعر که مدح کس کنم مرشاه را
 از برای حق نعمت پند دادم این قدر
 خیر و شر کس نگفتم از هوای طبع و نفس
 مدح و ذم کس نکردم از برای سیم و روز
 ماکه اندر پایگاه فقر دستی یافتیم
 گاو از ما به که گردون را فروذ آریم سر

VII.¹

ای صبا بادم من کن نفسی همراهی
 بسوی شاه بر از من سخنی گر خواهی
 قدوه و عمده شاهان جهان قازان را
 از پریشانی این مُلک بده آگاهی

گو درین مصرکه فرعون درو صد بیهشت
 نان عزیز است که شد یوسف گندم درچاه
 گو بدان ای بوجود تو گرفته زینت
 کرسی مملکت و مسند شاهنشاهی
 شیر چون گربه درین ملک کند موش شکار
 بهر نان گر نکند¹ نزد سگان روباهی
 سرورانی که بهر گرسنه نان میدادند
 استخوان جوی شده همچو سگ درگاهی
 امن ازین خاک چنان رفته که گریابد بار
 خوف آنست که از آب بترسند ماهی
 فتنه از هر طرفی پیش نهد پای دراز
 گریبگیزد پس ازین دست ستم کوتاهی
 خانها لانه روباه شد از ویرانی
 شهرها خانه سطرنج از بی شاهی
 حاکمان دردم او اُقَبَجُر و تمغا خواهند
 عنکیوت ار بنهد کارگه جولاهی
 خرمن سوخته شد ملک و بر ایشان بجوی
 اسب سطرنج کجا غم خورد از کاهی
 ترکان حشری² هر نفس از هر طرفی
 بر ولایت بزند همچون³ اجل ناگاهی
 نیست در روم از اسلام بجز نام و شده است
 قطب دین مضطرب و رکن شریعت واهی

¹ در اصل : بکنند.

² در اصل : خسری.

³ بزند همچون : در اصل : برند چون

بیم آنست که ابدال خضر را گویند
 گرسوی روم روز¹ مردن خود می‌خواهی
 مملکت جمله پر از منکر و معروفی نه
 که بخیر امر کند تا بود از شر ناهی
 خلق بیم است که چون ذره پراکنده شوند
 گر بایشان نرسد سایه² ظلّ اللّهی
 گر نیابی بروذ این رمقی نیز که هست
 وریابی کنذت بخت و ظفر همراهی
 آفتابا بشرف‌خانه³ خویش آی و بباش
 نور بر خلق کز استاره نیاید ماهی
 بعد فضل احدی مانع و دافع نبوذ
 اینچنین داهیه را غیر توشاهی داهی

VIII.²

گربنگرد برحمت چشم خوش تو ما را
 نرگس همی نیارذ اندر نظر گیارا
 دل می‌دهد گواهی کورا تو بُرد خواهی
 چشمت بتیر غمزه گو جرح کن گوارا
 ای محتشم بخوبی هستم فقیر عشقت
 در شرع بر توانگر حقی بوذ گذارا
 گر سایه⁴ جمالت بر خاک تیره افتد
 چون آفتاب ذره روشن کند هوارا

¹ در اصل : روی.Aynı yazma, vrk. 234 a ²

حسنت بغایت آمد زان صید کرد دل را
 عشقت بقوت آمد از ما ببرد ما را
 عشق فراخ کامت در دل نهاد پای
 بر میهمان شادی غم تنگ کرد جارا
 بسیار جهد کردم اندر مقام خدمت
 تا تحفه بسازم درگاه کبریارا
 دل از درخت همت افشاند میوه جان
 برگی جزین نباشد درویش بی نواری
 در آشنایی تو خویشی بریدم از خود
 بیگانه وار منگر زین پیش آشنارا
 قهرت شکست پایم گشتم مقیم گویت
 لطفت گرفت دستم بر دم بسر وفارا
 سیف ارز حکم یارت شمشیر بر سر آید
 تسلیم شو چو مردان گردن بنه قضارا
 زین صابر ضروری دیگر مجوی دوری
 مشتاقی و صبوری از حد گذشت یارا

IX.¹

ای پسته دهانت نرخ شکر شکسته
 وی زاده زبانت قدر گهر شکسته
 من طوطیم لب تو شکر بوذ که بینم
 در خدمت تو روزی طوطی شکر شکسته

آنجا که چهره' تو گسترد خوان خوبی
 گردد ز شرم رویت قرص قمر شکسته
 چون باز گردد عالم گشتم بسی و آخر
 در دامت اوفتادم چون مرغ پر شکسته
 نقد روان جان را جو جو نثار کردم
 زین سان درست کاری ناید زهر شکسته
 من خود شکسته بوزم از لشکر غم تو
 این حمله بین که هجرت آورد بر شکسته
 وز طعنهای مردم در جق خود چگویم
 هر کو رسید سنگی انداخت بر شکسته
 بارم محبت تست ای جان و وقت باشد
 کز بار خویش گردد شاخ شجر شکسته
 گرم شکسته گشتم از عشق تو چه نقصان
 هیچ از شکستگی شد بازار زر شکسته
 امشب ز سنگ آهم در کار گاه گردون
 شد شیشهای انجم در یکدیگر شکسته...
 از هیبت خطابت شد سیف را دل ای جان
 همچو ردیف شعرش سر تا بسر شکسته

X.1

ای توجان جهانی و جهان جانی
 گر بجان و بجهانت بخزند ارزانی
 عشق تو مرده‌ور جان بحیات ابدی (؟)
 وصل تولدت باقی ز جهان فانی

خوب رویان جهان کسب کمال از تو کنند
 آفتاب ار نبوذ مه نشوذ نورانی
 ز آسمان گر بزمین در نگری چون خورشید
 غیر مه هیچ نباشد که بنوی مانی
 ماه در معرض روی تو برآید چه عجب
 شب روان را چو عسس سخت بوذ پیشانی
 ظاهر آنست که در باغ جمال کس نیست
 خوبتر زین گل حسنی که توش بستانی
 از سلاطین جهان همت من دارد عار
 گر تو یک روز گدای در خویشم خوانی
 شرمسارست توانگر ز زر افشانی خود
 چون گدای تو کند دست بجان افشانی
 از چنین داذ وستند سوذ چه باشد چو بمن
 ندهی بوسه و گر من بدهم نستانی
 خسته تیغ غمت را بیلا بیم مکن
 کشته را چند بشمشیر همی ترسانی
 سیف فرغانی از عشق پرهیز و منه
 پا در آن کار که بیرون شد از آن نتوانی

XI.¹

ز کوی دوست باذی بر من افتاد
 چه بادست این که رحمتها برو باد

بمن آورد ازان دلبر پیامی
 چنان شیرین که شوری در من افتاد
 بدو گفتم اگر آنجا روی باز
 دل غمگین مارا شاذ کن شاذ
 بگویش بی تو اورا نیم جانست
 وگر در دست بوذی می فرستاد
 دل چون مومش از مهرت جدا نیست
 چو نقش از خاتم و جوهر ز پولاد
 وگر آن آب اینجا می نیاید
 برو این خاک را آنجا برای باد
 که یاز بی فراموشیست اینجا
 وزان جانب فراموشیست بی یاز
 چوجان او دل شهری خرابست
 ز جور هجرت ای سلطان بی داد
 نگویم گر پری زادی ولکن
 بدین خوبی نباشد آدمی زاد
 اگر چشمت بغزه دل همی برد
 لب لعلت ببوسه جان همی داد
 مرا شیرینی تو کشته وتو
 چو خسرو شاذمان از مرگ فرهاد
 بسوی کوی عشقت عاشقان را
 زخود رفتن رهست و بی خودی زاد
 بیادت سیف فرغانی بسی کرد
 دل غمگین خود را خرّم آباد

XII.¹

این حسن و آن لطافت در حور عین نباشد
 وین لطف و این حلاوت در ترک چین نباشد
 ماهی اگرچه مه را بر روی گل نروید
 جانی اگرچه جان را صورت چنین نباشد
 از جان و دل فزونی و زآب و گل برونی
 کین آب لطف هرگز در ما وطن نباشد
 ای خدمت تو کردن بهتر ز دین و دنیا
 آن را که تو نباشی دنیا و دین نباشد
 مشتاق وصلت ای جان دل در جهان نبیند
 انگشتری جم را زاهن نگین نباشد
 چو دامن تو گیرذ در پای تو چه ریزد
 بیچاره که جانش در آستین نباشد
 هان تا کدا نخوانی درویش را اگرچه
 اندر طریق عشقش دنیا معین نباشد
 اندر روش نشاید شه را پیاده گفتن
 گر بر بساط سطرنج اسبی بزین نباشد
 مرده شناس دلرا کز عشق نیست جانی
 عقرب شمر مگس را کش انگین نباشد
 آن کو بعشق میرذ اندر لحد نخسبد
 گور شهید دریا اندر زمین نباشد
 آلا بعشق جانان مسپار سیف دلرا
 کز بهر این امانت جبریل امین نباشد

XIII.¹

دوست سلطان و دل ولایت اوست
 خرم آن دل که در حمایت اوست
 هر که را دل بعشق اوست گرو
 از ازل تا ابد ولایت اوست
 بس نماند ز سابقان در راه
 هر کرا پیش رو هدایت اوست
 عرش بر آستانش سر بنهد
 هر کرا تکیه بر عنایت اوست
 در دو عالم ز کس ندارد خوف
 هر که در مأمّن رعایت اوست
 چون ز غایبات کون در گذرد
 این قدم در رهش بدایت اوست
 منته اوست طالب او را
 مقبل آنکس که او نهایت اوست
 با خود از بهر خود جهاد کند
 اسدالله که شیر رایت اوست
 گو مکن وقف هیچ جا گرچه
 مصحف کون پر ز آیت اوست
 خود عبارت نمی توان کردن
 زانچ آن انتها و غایت اوست
 سیف فرغانی ار سخن شنود
 اندک ازین نمط کفایت اوست

Aynı yazma, vrk. 117 b v. d.¹

XIV.¹

چو روی تو گل رنگین ندیدم
 ترا چون گل وفا آیین ندیدم
 من اندر مرکز رخسار خوبان
 چو خالت نقطه مشکین ندیدم
 ندیدم چون تو کس یا کس چو تونیست
 ز مشغولی بجه پروین ندیدم
 چو تو ای بت رخت را سجده کرده
 بت سنگین دل سیمین ندیدم
 بر آرم نعره عشقت چو فرهاد
 که چون تو خسرو شیرین ندیدم
 چو تو در روم نبوذ دلستانی
 نه اندر چین ولی من چین ندیدم
 بسوی سیف فرغانی نظر کن
 که چون او عاشق مسکین ندیدم

XV.²

ترا من دوست میدارم چو بلبل مرگلستان را
 مرا دشمن چرا داری چو کوزک مردبستان را
 چو کردم یک نظر در تو دلم شد مهربان بر تو
 مسخر گشت بی لشکر ولایت چون تو سلطان را

Aynı yazma, vrk. 126 b¹

Aynı yazma, vrk. 183 a v. d.

بخوبی خوب رویان را انگر وصفی کند شاعر
 تو آن داری بجز خوبی کی نتوان وصف کرد آن را
 دلم کز رنج راه تو بجانم می رسید راحت
 چنان خوا^۱ کرد با دردت که نازد یاذ درمانرا^۲
 زهمت عاشق رویت نمیزد تشنه در کویت
 وگر خود جور او باشد بریزد آب حیوان را
 چو بنید روی تو کافر شود اسلام دین او
 چو زلف کافرت ببندد نماند دین مسلمان را
 بعهد حسن تو پیدا همی آیند نیکوان
 زماه و اختران خورشید خالی کرد میدان را
 بسی سلطان و لشکر را هزیمت کرد در یکدم
 شکست دل که همراه کرد باخود جان مردان را
 اگرچه در خورت نبوذ غزلهای رهی لکن
 مکن عیش که کم باشد اصولی قول جانان را
 وصال راست دل لایق که شبها در فراق تو
 مددها کرد مسکین دل بخون این چشم گریان را
 همی ترسم که روز او سراسر رنگت شب گیرد
 از آن باکس نمی گویم غم شهبای هجران را
 وصال تو شب کس را میسر چون شود هرگز
 که تو چون روز گردانی بروی خود شبستان را
 مرا کوئی بده صد جان و بوسی از لبم بستان
 ندانستم که نزد تو چنین قیمت بوذ جان را

^۱ در اصل : خود

^۲ در اصل : ناردنا در مانرا

بجان مہمان لعل تست چومن عاشقی مسکین
ازان لب یک شکر کم کن گرامی دار مہمان را

بہجران سیف فرغانی مشو نومید از وصلش
کہ دائم در عقب باشد بہاری مر زمستان را

سند عالی است و اصل آن در عهد شاهان و امرا و حاکمان است

نظارت و ریاست و سرپرستی
 روزخانه و دربار و خدمت
 حوض و باغ و درختان
 جانی و در میان و در پیش
 حدیثی از پیش و در پیش
 سماع و سخن و در پیش
 کارزار و سخن و در پیش
 الجور و سب و در پیش

نمود و نامه و خوانداری
 نامه و مصلحت و در پیش
 عاریغ اسما و در پیش
 باغ و در پیش
 کارزار و در پیش
 کارزار و در پیش
 کارزار و در پیش

نمود و نامه و خوانداری
 نامه و مصلحت و در پیش
 عاریغ اسما و در پیش
 باغ و در پیش
 کارزار و در پیش
 کارزار و در پیش
 کارزار و در پیش

نمود و نامه و خوانداری
 نامه و مصلحت و در پیش
 عاریغ اسما و در پیش
 باغ و در پیش
 کارزار و در پیش
 کارزار و در پیش
 کارزار و در پیش

Lev. III — Sayf-i Farğāni, *Divān*. (Müsveddeden başka bir sayfa. Kütahya, Vaht Paşa Kütüphanesi, No. 1575).

